

Latinusok az Egri völgyben

Az alábbi elemzés mellett érvel, hogy az Egri völgy *latinus* megjelölése nem etnikai „telepeskategória,” hanem a püspökségi jövedelem-infrastruktúra (különösen a vízhasználat és a malomjog) köré szerveződő írásbeli-jogi kompetenciák, illetve intézményi közvetítő szerepek okleveles láthatóságának lenyomata.

A középkori magyar forrásokban szereplő *latinus* megjelölés értelmezése a helytörténeti kutatásban különösen érzékeny kérdés, mert a modern irodalomban gyakran automatikusan a „vallón” etnikai kategóriájával kapcsolódik össze.¹ Ez az azonosítás azonban több szempontból félrevezető. A „vallón” terminus a későbbi történeti és nyelvészeti diskurzus terméke, míg a *latinus* a középkori okleveles anyagban elsősorban rugalmas, funkcionális jelölőként működik: olyan személyeket és helyzeteket tesz láthatóvá, amelyek a latin írásbeliséghez, az nyugati újlatin beszélt nyelvhez, az egyházi jogrendhez és a hitelesítés intézményi világához kapcsolódnak.

E terminológiai elcsúszás különösen problematikussá válik akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján nem egyetlen homogén migrációs hullámról beszélhetünk. Az Egri völgy okleveles anyagában e nyelvi-eredeti kategória következetesen olyan intézményi helyzetekben válik láthatóvá, amelyek az írásbeliséget, jogi eljárásismeretet és közvetítői kompetenciát feltételeznek (például tanúként, jogügyletek szereplőjeként, birtok- és jövedelemkezelésben). A *latinus* megjelölés így az egri forrásokban egyszerre hordoz nyelvi-eredeti és intézményi jelentéstartalmat.

Az Egri völgyi „vallón” jelenlét mögött időben és intézményi közegében eltérő kapcsolódások rajzolódnak ki: a 11. század közepén Liduinus püspök (r. 1050 körül)² és

¹ A „latinusok” témájához széles historiográfia van: Auner Mihály: *Latinus* 1916. Budapest.: 28-41. o.; Székely György: *Wallons et italiens en Europe centrale aux XIe-XVIe siècles* [Vallonok és olaszok középeurópában a 11. századtól a 16. századig] 1964. Budapest.: 3-71. o.; György Györffy: *A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése* 1972. Székesfehérvár.: 37-42. o.; Székely György: *A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon* 1972. Székesfehérvár.: 45-72. o.

² Liduinus hol bihari püspökként szerepel, lásd: Holder-Egger, Oswald: *Fundatio Ecclesiae S. Albani Namucensis* 1888. Hannover.: 963-964. o.; hol egri püspökként: Marchandisse: *L'obituaire de la cathédrale Saint-Lambert de Liège (XIe-XVe siècles)* [A Szent Lambert Liège-i székesegyházának hallottaskönyve (11.-15 századok)] 1991. Brüsszel.: 268. o.

környezete révén megjelenő Liège környéki egyházi mobilitás; a 12. században elsősorban a ciszterci reformhoz köthető, nyugat-lotaringiai háttérű kapcsolatrendszer; valamint a tatárjárást³ követően tágabb, részben már nem pontosan lokalizálható, nyugati térségből érkező betelepülések. E különböző időrétegek utólagos egyetlen „vallón” kategóriába történő összevonása szükségképpen elfedi a jelenség strukturális sokféleségét, és egységes etnikai narratívát vetít rá egy alapvetően többszintű folyamatra.

Liège viszont mégis azért volt fontos kezdeti referenciapont, mivel a 11–12. században a liège-i egyházmegye a „birodalmi egyház” (Reichskirche) struktúráinak egyik sűrű, erőforrásokkal ellátott térsége volt, ahol a képzés, a liturgia és a jogi-igazgatási rutin erősen intézményesült. A lotaringiai egyház 11. századi jelenléte egész Kelet-Közép-Európában kimutatható, így, az intézményeik gazdasági fenntarthatósága érdekében, feltehetően akkor költözhettek be az első *latinusok* is. Ugyanakkor az okleveles névanyag későbbi rétegeiben nem a „liège-i” kötődések dominálnak, hanem inkább a nyugat-lotaringiai orientáció válik meghatározóvá. Ez a súlyponteltolódás arra utalhat, hogy a völgy *latinus* jelensége nem egyetlen, egyszeri „eredeti” behatáshoz kötődik, hanem időben elnyúló, többrétegű utánpótlási és kompetenciabevonási folyamat eredménye. Különösen kézenfekvő e dinamika értelmezésében a tatárjárás utáni helyzet felvetése: a demográfiai veszteségek és az intézményi működés folytonosságának kényszere valószínűsítheti új szereplők – és velük együtt új, nyugati kapcsolati csatornákból érkező szaktudások – bevonását, ami a 13–14. századi névanyag nyugat-lotaringiai túlsúlyát is magyarázhatja.

Nyelvtörténeti szempontból is óvatosságra int a terminus használata. A „vallón” nyelvi kategória történeti értelme jól körülhatárolható intézményi és egyházigazgatási térhez kötődik (különösen a Liège-i egyházmegye környezetében), ezért a terminus automatikus visszavetítése a magyarországi *latinus* anyagra módszertanilag kockázatos. Ez önmagában is arra utal, hogy a nyelvi jelenségek nem választhatók el az egyházi hálózatok működésétől, és nem vetíthetők vissza automatikusan minden olyan „közösségre”, amelyet a későbbi szakirodalom „vallónként” azonosított.

Ebben az összefüggésben az Egri völgy esete különös jelentőséget nyer. Itt a *latinus* megjelölés nem szórványosan, hanem koncentráltan jelenik meg – meghatározott

³ Szabó et al: The Mongol Invasion of Hungary (1241–42) and Its Eurasian Context. Interdisciplinary Research [A magyarországi tatárjárás (1241-42) eurázsiai kontextusában. Interdiszciplináris kutatás] 2020. Budapest 223-233. o.

forrástípusokban és ügyekben. A fennmaradt Árpád-kori oklevelek túlnyomó többsége jogi-gazdasági természetű: jogviszonyokat rögzít, jövedelmeket szabályoz, tulajdon- és öröklési helyzeteket hitelesít.⁴ Ezeket a szövegeket érdemes úgy olvasni, mint „jogi pillanatfelvételeket”: nem azt mutatják meg, hogy egy falu „milyen népességű volt”, hanem azt, hogy egy vitás vagy fontosnak ítélt ügyet kik, illetve milyen eljárásban tettek rögzíthetővé. Az okleveles „láthatóság” eleve szelektív: nem demográfiai képet ad, hanem azokat a szereplőket emeli ki, akiknek ügye az intézményes hitelesítés és rögzítés köszöbét eléri. A malomhoz vízhasználati viszonyok, tulajdonjogok, részbirtoklások, bérletek és jövedelmi jogok kapcsolódtak, amelyek csak írásos rögzítéssel és intézményes hitelesítéssel voltak tartósan stabilizálhatók.

Ezzel összefüggésben különösen beszédes az is, hogy a fennmaradt iratok tematikus súlypontja nem a szőlő- és borkultúra köré szerveződik. Ez első látásra paradoxonnak tűnhet, hiszen a bortermelés az Egri völgy hosszú távú gazdaságtörténetében kiemelt jelentőségű, így elvárható volna, hogy a szőlőhöz kapcsolódó jogügyletek is gyakran jelenjenek meg az okleveles anyagban. A forráskép azonban nem a gazdasági „fontosság” közvetlen tükré, hanem az oklevélképződés és -megőrzés logikájának eredménye: az írásbeliség elsősorban ott sűrűsödik, ahol tartós jogok, nagy értékű részesedések, több szereplőt érintő konfliktuspotenciál, illetve intézményes hitelesítésigény keletkezik, és ahol az iratok megőrzése intézményi érdek is volt.

Ebből következik, hogy a fennmaradt levéltári anyag nagy valószínűséggel töredékes, és aránytalanul a „magas küszöbű” tranzakciók (peresíthető, örökíthető, zálogosítható, hitelesítést igénylő ügyek) felé torzít. A szőlőgazdaság mindennapi működése – még ha jövedelmező is – gyakran nem igényelt ugyanilyen sűrű, hiteleshelyi okleveles stabilizálást, vagy a kapcsolódó iratok nem maradtak fenn azonos arányban.

E ponton válik különösen relevánssá a névtani kutatás elmúlt évtizedekben végbement szemléleti átalakulása. A személynévtan a korábbi, döntően eredet- és etnicitás központú megközelítésektől egyre inkább a névhasználat társadalmi és intézményi kontextusainak vizsgálata felé mozdult el. A hangsúly ma már nem azon van, hogy egy név „honnan származik”, hanem azon, hogy milyen forrástípusban, milyen jogi vagy gazdasági helyzetben és milyen intézményi eljárás részeként válik rögzíthetővé. Ebben a szemléletben a személynév nem pusztán nyelvi adat, hanem az intézményi működés egyik kísérőjelensége, amely a társadalmi státusz, a jogi kompetencia, illetve a gazdasági szerepvállalás metszéspontjában nyer értelmet.

⁴ Lásd: Kondorné Látkóczy Erzsébet: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban 1997. Eger

A *latinus* megjelölésű személyek és a nyugat-lotaringiai jellegű névalakok – például a *Lomboth* (Lambert) (1298),⁵ *Thyrion* (Thierry) (1314),⁶ *Mengeth* (1338)⁷ és hasonló formák – nem egy általános „nyugati hatás” esetleges nyomai, hanem egy olyan szűk intézményi térben jelennek meg, amelyhez írásbeliség, jogismeret és adminisztratív jártasság szükséges. E nevek ezért ebben a tanulmányban nem etnikai „maradványként”, hanem intézményi szerepekhez kötődő névtani lenyomatként szerepelnek: annak jelzőiként, hogy bizonyos pozíciók és ügytípusok – különösen a vízhasználathoz kötődő jövedelmek kezelése – milyen kapcsolati csatornákon keresztül voltak működtethetők. Itt válik döntővé a forráskritikai megkülönböztetés: nem a „nyugati név” önmagában beszédes, hanem az, hogy a név milyen jogi helyzetekben, milyen javak körül és milyen intézményi eljárásokban válik visszatérően rögzíthetővé. Más szóval: a név itt nem „származási igazolás”, hanem mintázati jel. A kérdés nem az, hogy „honnan jött” az illető, hanem hogy „milyen típusú ügyekben bukkan fel újra és újra”, és ez mit mond az Egri völgy intézményi működéséről.

A helytörténeti irodalomban a *latinus* jelenség értelmezését hosszú időn át erősen meghatározta az eredet- és telepes-kérdés. E kutatási hagyománynak az Egri völgy vonatkozásában megkerülhetetlen alakja Kovács Béla, akinek forrásfeltáró munkája – oklevelek, helyi topográfia, intézménytörténeti adatok – olyan empirikus alapot teremtett, amely nélkül a kérdés ma sem volna újragondolható.⁸ A jelen megközelítés ugyanezt az empiriát más kérdésfeltevéssel rendezi újra: a források nem egy homogén, zárt betelepülő közösség képét adják, hanem olyan, időben elnyúló és többirányú személyi mobilitást, amely a püspökségi igazgatás, a hitelesítés és a gazdasági infrastruktúra működtetésének igényeihez igazodott.

E szemléleti fordulatot – óvatosan, heurisztikus értelemben – segítheti Jean de Stavelot késő középkori krónikája is.⁹ Jóllehet a mű nem kortárs forrás az Árpád-kori Egri völgyhöz, elbeszélésmódja mégis felhívja a figyelmet egy fontos történeti logikára. A krónika hangsúlyosan a *loca Gallica* létrejöttéről, az irtások megnyitásáról és a szőlőskertek telepítéséről beszél, vagyis nem etnikai közösségek tömbszerű áttelepülését írja le, hanem egy intézményileg irányított gazdasági és tájhasználati tér kialakulását. A személyi mozgások ebben a narratívában konkrét

⁵ Kondorné Látkóczki: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban 1997. Eger.: 86. o. (61. sz. oklevél 1298).

⁶ XV_5_Regeszták Eger (59. sz. oklevél 1314).

⁷ XV_5_Regeszták Eger (137. sz. oklevél 1338).

⁸ Kovács Béla: Adatok az Egri-völgy középkori településtörténetéhez 1971. Eger.: 39-43. o. Kovács Béla: Idegen etnikumú települések a középkori Heves megyében 1973. Eger.: 50-51. o.

⁹ Stavelot, Jean de: Chronique de Jean de Stavelot 1861. Brüsszel.: 595-598. o.

gazdasági feladatokhoz, birtokpolitikai döntésekhez és jövedelemtermelő struktúrákhoz kapcsolódnak.

A krónika nyelvi és eredet-elbeszélő elemei ugyanakkor óvatosságra intenek: a késő középkori narratívák gyakran stabil, „eredeties” keretet adnak olyan folyamatoknak, amelyek a valóságban gazdasági racionalitás, intézményi érdekek és igazgatási kompetenciák mentén szerveződtek. Az egri okleveles anyag szempontjából ezért a krónika nem bizonyíték, hanem szemléleti támpont. Arra figyelmeztet, hogy a „nyugati jelenlét” és a személyi mobilitás értelmezésekor nem az etnikai eredetet, hanem a tájhasználat, a jövedelemtermelés és az igazgatás intézményi logikáját érdemes előtérbe helyezni.

Heurisztikus értelemben ez az átkeretezés különösen termékeny az Egri völgy esetében: ahogyan Stavelot krónikájában a szőlők és irtások egy újonnan szervezett gazdasági térhez kötődnek, úgy jelennek meg Egerben a malmok és a vízhasználat a püspökségi jövedelem-infrastruktúra kulcselemeiként. A völgyben rögzülő intézményi csomópontok ezért inkább a gazdasági racionalitás által stabilizált mobilitás kereteiként, semmint egy egyszeri betelepülés emlékezeteként értelmezhetők. Innen adódik a következő lépés: annak vizsgálata, hogy a püspökségi gazdasági tér milyen konkrét jövedelmi és jogi infrastruktúrákon keresztül működött, és ezekben a csomópontokban miként váltak láthatóvá a *latinus* megjelölésű szereplők.

Az Egri völgy, mint elkülönült gazdasági és igazgatási tér

Az eddigiek alapján az Egri völgy (*vallis Agriensis*) nem pusztán egy földrajzilag elkülöníthető térként, hanem egy sajátos működési logikával rendelkező gazdasági és igazgatási egységként ragadható meg. Elkülönülését a forrásbeli láthatóság szerkezete teszi megragadhatóvá: az oklevelekben visszatérően ugyanazok a jövedelmi formák, jogi eljárások és intézményi csomópontok jelennek meg, elsősorban a vízhasználathoz és a malomgazdasághoz kapcsolódva. Ezek az ügýtípusok nem a mindennapi paraszti gazdálkodás szintjén keletkeztek, hanem ott, ahol a jövedelmek kezelése, megosztása és védelme írásos rögzítést és hitelesítést igényelt.

E sajátos forrásszerkezetre és intézményi koncentrációra a helytörténeti kutatás már korán felhívta a figyelmet. Kovács Béla az Egri völgy Árpád-kori településtörténetét vizsgálva többször hangsúlyozta, hogy a völgy okleveles anyaga aránytalanul gazdag jogi–gazdasági vonatkozású adatokban, különösen a malmokhoz, vízhasználathoz és a püspökségi birtokigazgatáshoz kapcsolódó ügyek esetében. Megfigyelése szerint az Egri völgy nem illeszthető maradéktalanul

sem a megyei faluhálózat általános mintázatába, sem egy homogén mezőgazdasági termelőter modelljébe, hanem egy sajátos, intézményileg sűrűn strukturált térként jelenik meg a forrásokban.¹⁰

Hasonló következtetésre jutott Havassy Péter is, aki az egri püspökség birtok- és jövedelemgazdálkodását elemezve arra mutatott rá, hogy a vallis Agriensis-ben rögzített jogügyletek nem elszigetelt esetek, hanem egy tudatosan működtetett gazdasági-igazgatási rendszer elemei. Havassy értelmezésében a völgy kiemelt szerepét nem formális jogi privilégiumok, hanem a jövedelemtermelő infrastruktúra – elsősorban a vízenergia és a malomgazdaság – köré szerveződő intézményi gyakorlat magyarázza.¹¹

Ebben az értelemben az Egri völgy egyfajta „különleges gazdasági övezetként” működött: olyan térként, ahol a püspökségi birtokigazgatás, a világi elit érdekei és a jövedelemtermelő infrastruktúra működtetése tartósan egymásra íródtak. A kifejezés itt analitikus metafora: nem azt állítja, hogy létezett egy hivatalosan kihirdetett „övezeti jogállás”, hanem azt, hogy a források alapján a völgy bizonyos jövedelmi ágazatai aránytalanul gyakran kerülnek írásos stabilizálás alá.

A *latinus* megjelölésű személyek koncentrált megjelenése ebben az összefüggésben nyeri el valódi értelmét. Nem egy elkülönült telepescsoport jelenlétét jelzi, hanem annak a speciális kompetenciakészletnek a forrásbeli lenyomatát, amely e „különleges gazdasági övezet” működtetéséhez szükséges volt. A *vallis Agriensis* különállása így nem etnikai, hanem funkcionális jellegű: egy olyan intézményi tér, amely hosszabb időn át képes volt magához vonzani és integrálni a megfelelő szakértelemmel rendelkező szereplőket.

Egri völgy: vízhasználat, malmok és jogi csomópontok

A középkori malom nem egyszerű technikai létesítmény volt, hanem jogilag és gazdaságilag is privilegizált objektum. A malomhoz vízhasználati jog kapcsolódott; a vízhasználat pedig a középkori jogrendben nem volt „szabadon adott”, hanem pontosan körülhatárolt, vitatható és hitelesítést igénylő viszony. A malom birtoklása, részbirtoklása vagy bérlete jelentős tőkét és jogi kompetenciát feltételezett, és olyan ügyeket generált, amelyek csak írásos eljárásban voltak rendezhetők. Ez magyarázza, hogy az egri káptalan előtt zajló ügyletek között a malmokkal kapcsolatos tranzakciók kiemelkedően gyakoriak. A forrásokban feltűnő részjogosultságok

¹⁰ Kovács Béla: Adatok az Egri-völgy középkori településtörténetéhez 1971. Eger.: 39-43. o.

¹¹ Havassy Péter: Heves Megye középkori tisztségviselői 1986. Eger

(félmalom, malomrész, örökrész) különösen jól mutatják, hogy a malomjog kezelése a birtokstratégiák finom, sokszor több szereplőt és több generációt érintő metszéspontja volt. Kovács Melinda elemzései arra mutatnak rá, hogy a malom nemcsak technikai létesítmény, hanem jogi konfliktusok, birtokstratégiák és elit-érdekérvényesítés csomópontja, amelynek kezeléséhez a hiteleshelyi eljárások és a jogi kompetenciák folyamatosan szükségesek.¹²

Különösen fontos hangsúlyozni, hogy a malmok jogi forgalma nem a falusi társadalom alsó rétegeihez kötődött, hanem az elit gazdasági érdekszférájába tartozott, és szoros kapcsolatban állt a püspökségi birtokigazgatással. Az ilyen ügyletek szereplői rendszerint olyan személyek voltak, akik jártasak voltak az írásbeliségben, a jogi eljárásokban és a hiteleshelyi gyakorlatban. Éppen ebben a szűk intézményi térben jelennek meg következetesen a *latinus* névalakok. A *latinusok* okleveles jelenléte tehát nem a „lakosság” leírása, hanem annak jelzése, hogy kik kerülnek be abba a jogi-írásbeli körforgásba, amely a jövedelmi infrastruktúrát működteti.

A későbbi értelmezések számára különösen tanulságos, hogy a fennmaradt forrásanyag tematikus súlypontja nem tolódik el más jövedelmi ágazatok – például a szőlő- és bortermelés – irányába. Ez nem a bortermesztés hiányát jelzi, hanem azt, hogy a *latinusok* által betöltött szerepek nem ezen a területen váltak jogilag relevánssá. A névanyag láthatósága tehát nem a gazdaság egészét, hanem annak bizonyos, írásos rögzítést igénylő, magas jövedelmezőségű szegmenseit tükrözi.

Az egri malomügyek vizsgálata így nem pusztán gazdaságtörténeti érdekesség, hanem kulcsot ad a *latinus* jelenség értelmezéséhez. Egy olyan elit közvetítő réteg rajzolódik ki, amelynek tagjai nem egyetlen, zárt közösségként érkeztek, hanem időben elnyúló módon, különböző kapcsolati csatornákon keresztül integrálódtak az Egri völgy intézményi rendszerébe. A következőkben a közvetítő szerepkör névtani és intézményi lenyomatait vizsgáljuk meg részletesebben.

Latinus névanyag és intézményi szerepek: miért zárt a névkészlet?

A *latinus* személynevek az Egri völgy okleveles anyagában hosszabb időszakon keresztül jelen vannak, ugyanakkor összetételük időben változik. A fennmaradt források nem ugyanazon személyek vagy családok folyamatos jelenlétét mutatják, hanem olyan névalakok egymást követő

¹² Kovács Melinda: Malmok Az Egri völgyben a 16. századvégéig 1996. Eger.: 39-51. o.

megjelenését, amelyek formailag és névföldrajzi szempontból egyaránt elkülönülnek az ország általános névhasználatától. A névanyag jellegzetessége nem az állandóság, hanem az, hogy egy adott intézményi térben tartósan megfigyelhető egy sajátos, nyugati orientációjú névhasználati regiszter. Ezt a stabil névállományt jól lehet az oklevelek ügýtípusai felől megragadni: ugyanazok a névtípusok akkor bukkannak fel, amikor malomjog, vízhasználat, öröklés vagy igazgatási tisztség kerül írásos rögzítésre, vagyis amikor a kapcsolatok intézményi stabilizálást igényelnek.

Az Árpád-kori oklevelekben található névállomány a nyugat-lotaringiai névhagyományokkal hozható összefüggésbe, míg a Jean de Stavelot krónikájában előforduló személynevek inkább a tőle nyugatra fekvő francia királysági térségek névhasználatához kapcsolódnak. A források időbeli rétegződése arra utal, hogy az Egri völgyben dokumentált *latinus* jelenlét több irányból táplálkozott, és kapcsolati súlypontjai az idők során módosulhattak.

A személynévhasználat ilyen értelmezése összhangban áll Tóth Valéria névtani megközelítésével, amely szerint az Árpád-kori személynévanyag nem a települési népesség egészét tükrözi, hanem azokat a szereplőket teszi láthatóvá, akik jogi és gazdasági eljárások révén belépnek az írásbeliség intézményi terébe. A névanyag forrásbeli koncentrációja így nem etnikai vagy demográfiai, hanem intézményi működésből fakadó strukturális jelenség.¹³ A névanyag időbeli változása azért nem ellenérv, hanem indikátor: az intézményi kapcsolatrendszer alkalmazkodó dinamikáját tükrözi.

Ez a megfigyelés jól illeszkedik ahhoz a képhez, amely az Egri völgy *latinus* jelenlétét időben elnyúló, többirányú személyi mobilitás eredményeként értelmezi. A források alapján kirajzolódó minta arra utal, hogy az egri püspökség gazdasági és jogi működése hosszabb időn keresztül vonzott olyan személyeket, akik nyugati kapcsolatokkal rendelkeztek, és akik az írásbeliséghez, valamint a jogi-adminisztratív eljárásokhoz kötődő szerepkörökben váltak láthatóvá.

A *comes vallis Agriensis* szerepének alakulása az oklevelek tükrében

A *vallis Agriensis*-hez kapcsolódó okleveles anyag lehetőséget ad arra, hogy a völgy világi igazgatásának egyik kulcspozícióját, a *comes vallis Agriensis* tisztségét időben rétegzett módon vizsgáljuk. A fennmaradt források nem egy egységes, változatlan funkciót tükröznek, hanem azt mutatják meg, hogy e tisztség eltérő intézményi összefüggésekben nyert tartalmat a 13–14.

¹³ Tóth Valéria: Személynévadás és személynévhasználat Az ómagyar korban 2016. Debrecen

század folyamán. A tisztség változó szerepe ezért jól olvasható úgy is, mint a püspökségi gazdasági tér „külső” (kamarai, királyi) nyomásának és a helyi jövedelem-infrastruktúra védelmének metszéspontja.

A legkorábbi adat 1296-ból *Marcell comes maior* személyéhez kapcsolódik. Az oklevél formulája szerint Marcell az egri püspök közvetlen megbízottjaként (*comes maior domini episcopi*) járt el, vagyis nem királyi tisztviselőként, hanem a püspökségi birtokigazgatás belső struktúráján belül. Az ilyen formulák azért fontosak, mert a tisztség „gazdáját” jelölik ki: azt, hogy a *comes* kinek a nevében és kinek az érdekeit képviselve lép fel. Ez pedig közvetlenül visszacsatolható ahhoz a tételhez, hogy a *vallis Agriensis* elsősorban püspökségi igazgatási térként működött. Ez a megfogalmazás arra utal, hogy a *vallis Agriensis* ekkor még elsősorban egyházi igazgatási térként működött, ahol a *comes* funkciója a püspök gazdasági és jogi érdekeinek képviseletéhez kapcsolódott.¹⁴

A 14. század első harmadából származó források ennél összetettebb képet mutatnak. Az 1332–1336 közötti oklevélben szereplő *Magister N. filius M., comes vallis Agriensis* már nem kizárólag püspöki megbízottként jelenik meg, hanem a völgy egészének jogi–gazdasági szereplőjeként. Az oklevélben leírt konfliktus – amely pénzváltók és kamarai tisztviselők ellen irányuló erőszakos fellépést rögzít – azt jelzi, hogy a *comes* ebben az esetben olyan kollektív cselekvési térben működött, ahol a völgy lakói, mint jogilag körülhatárolható egység jelennek meg. A forrás nem etnikai közösséget ír le, hanem egy intézményileg artikulálódó teret, amelynek élén a *comes* állt.¹⁵

Az oklevél szóhasználata különösen árnyalt képet ad a fellépésben részt vevő csoportokról. A *cum omnibus ad se pertinentibus, specialiter quae universis hospitibus et Gallicis de eadem villa* formula nem egynemű közösséget jelöl, hanem hierarchikusan tagolt társadalmi struktúrát. A *hospites* ebben az összefüggésben elsősorban jogi státuszt jelölhettek: olyan, helyhez kötött, kiváltságos jogállású lakosokat, akik etnikai hovatartozástól függetlenül – akár magyar származásúként is – a völgy intézményes rendjébe integrálódtak. Velük szemben a *Gallici* megjelölés egy szűkebb, különösen magasan pozicionált elitcsoportot jelölhetett, amely

¹⁴ Kondorné Látkóczy Erzsébet: Árpádkori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban 1997. Eger.: 80-81. o. (55. sz. oklevél).

¹⁵ Kovachich: *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usitati* 1799. Pest.: 20. o.

nem pusztán lakóként, hanem irányító, közvetítő és mozgósítható szereplőként vett részt a konfliktusban.

Ez a megkülönböztetés jól magyarázza, hogy a forrás miért külön nevezi meg a két csoportot: a *Gallici* itt nem a *hospites* etnikai alcsoportjaként jelennek meg, hanem azok fölé rendelt, jogi és gazdasági kompetenciákkal rendelkező elitként. A pénzváltóasztal feldöntése és a pénz szétszórása (*trapezeta seu mensa nummaria evertissent*) ebben az értelmezésben nem zsákmányszerző aktus, hanem a kamarai pénzforgalom helyi érvényesítésének szimbolikus és gyakorlati ellehetetlenítése, amely mögött a völgy gazdasági autonómiájának védelme áll.

Ez a társadalmi és intézményi tagoltság a településszerkezetben is leképeződik. A Magyartálya és a *Tala latina* (a későbbi Kistálya) kettőssége nem pusztán névtani érdekesség, hanem az eltérő funkciójú közösségek térbeli elkülönülésének lenyomata. Magyartálya (1261/1271: *Thala mogor*)¹⁶ a jogilag integrált, helyi lakosság teréhez köthető, míg „Olasztálya” (1275: *Tala Latina*) olyan intézményi csomópontként értelmezhető, amelyhez piactartási jog, Szent Egyed patrocínium és a peremzónákhoz kötődő, de magas státuszú gazdasági–jogi funkciók kapcsolódtak. A *Latina* megjelölés ebben az összefüggésben nem etnikai elkülönülést, hanem pozicionális különbséget jelez: azt a teret, ahol a jogi közvetítés, az adminisztratív rutin és a gazdasági irányítás koncentrálódott. A *Tálya* helynév középfrancia eredete tovább erősíti ezt az értelmezést: nem egyszerű nyelvi kölcsönzésről van szó, hanem egy olyan névadási regiszterről, amely a jogi–gazdasági közvetítéshez és az intézményi elit jelenlétéhez kapcsolódott. Ebben a keretben a *comes vallis Agriensis* szerepe is új megvilágításba kerül. A *comes* nem egy homogén „közösség” élén áll, hanem egy rétegzett intézményi tér közvetítőjeként működik, ahol a *hospites* jogi bázist, a *Gallici* pedig irányító és mozgósítható elitfunkciót töltenek be. Az Egri völgy *latinus* jelensége így nem telepescsoportként, hanem intézményi elitként ragadható meg: olyan szereplők hálózataként, akik a gazdasági infrastruktúra (malmok, piac, pénzforgalom) és az írásbeliség összekapcsolásán keresztül formálták a völgy középkori működését.

A tisztség gazdasági beágyazottságát különösen jól szemlélteti az 1338-as oklevél, amely *Mengeth quondam comes vallis Agriensis* nevét őrzi meg. A dokumentum szerint *Mengeth* malomtulajdonnal rendelkezett az Eger-patak mentén, Tyhemer határában, és e birtokrész öröklés útján került továbbadásra. A malomhely neve (*Mengedmonahely*) a tulajdonos személynevét

¹⁶ Györffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza 1987. Budapest.: 138. o.

őrizte meg, ami arra utal, hogy a *comes* nem csupán igazgatási tisztséget viselt, hanem a völgy gazdasági infrastruktúrájának aktív szereplője is volt. A név és a helynév összekapcsolódása ebben az esetben a jogi és gazdasági emlékezet egyik formájaként értelmezhető.¹⁷

A *comes vallis Agriensis* tisztsége így nem statikus szerepkörként ragadható meg, hanem olyan pozícióként, amely a püspökségi birtokigazgatás, a világi joggyakorlat és a gazdasági infrastruktúra metszéspontjában működött, és amelynek konkrét tartalma az adott történeti helyzethez igazodott.

Szentkultuszok, régészet és intézményi tér az Egri völgyben

Szent Miklós kultusza: gazdasági csomópontok és templomhelyek

Az Egri völgy szentkultuszai nem elszigetelt vallásos jelenségeként, hanem az intézményi tér tagoltságába ágyazva értelmezhetők. A patrocíniumok ebben a keretben nem pusztán áhítati preferenciákat fejeznek ki, hanem a völgy funkcionális zónáinak szimbolikus jelölőiként működnek: kijelölik, hol sűrűsödnek a gazdasági–igazgatási csomópontok, és hol stabilizálódnak a peremzónákhoz kötődő, tájba írt egyházi pontok. A régészeti adatok ebben az összefüggésben nem a kultuszok „eredetét” bizonyítják erősen kapcsolódik a kultuszhoz: mindkettő a püspökségi gazdaság és igazgatás fontos csomópontjaként jelenik meg a forrásokban. Helytörténeti szempontból különösen fontos, hogy itt nem „általános” patrocíniumról van szó, hanem olyan templomhelyekről, amelyek térben is rögzítik a völgy intézményi magját: a gazdasági-adminisztratív centrumokhoz illeszkedő egyházi jelenléteket. A patrocínium (templomtitulus) egyszerűen a templom védőszentjét jelenti, de történeti szempontból ennél több: stabil, generációkon át ismétlődő „címke”, amely a közösségi emlékezetben és a tér használatában is rögzül. Ezért a patrocíniumok gyakran segítenek az intézményi súlypontok azonosításában ott is, ahol az okleveles adat ritkább.

E mintázat legerősebb pontja Nagytálya, ahol a Szent Miklós-patrocínium nemcsak okleveles/topográfiai adatokkal, hanem konkrét régészeti feltárásokkal is összekapcsolható. A nagytályai templomhely ásatási megfigyelései több építési periódusra utalnak, ami arra enged következtetni, hogy itt nem alkalmi, rövid életű egyházi jelenléttel, hanem hosszabb időn át

¹⁷ XV_5_Regeszták Eger (137. oklevél 1338)

működő intézményi központtal számolhatunk. Ez a rétegzettség különösen fontos, mert Nagytálya az okleveles anyagban is olyan pontként rajzolódik ki, ahol a püspökségi birtokigazgatás és a jövedelem-infrastruktúra (különösen a vízhasználathoz kötődő jogi-gazdasági ügyek) sűrűsödik.¹⁸ Szuromi Rita vizsgálatai a településszerkezet, templomhelyek és régészeti rétegzettség összekapcsolásával, megerősített keretet adnak ehhez az értelmezéshez.

19

Eger esetében a Szent Miklós-patrocínium²⁰ szintén olyan városi és intézményi környezetben jelenik meg, ahol a gazdasági javak kezelése, az elszámolás, illetve a jogbiztonság központi jelentőséggel bírt. A kultusz városi megjelenése megerősíti azt az értelmezést, amely Szent Miklós tiszteletét az Egri völgyben nem általános vallásos mintázatként, hanem a gazdasági-jogi rend szimbolikus biztosítékeként értelmezi. A patrocínium így itt nem „díszítő elem”, hanem egy olyan szimbolikus réteg, amely az intézményi működés helyeit jelöli ki és teszi felismerhetővé.

Szent Egyed kultusza: táj, peremterületek és emlékezeti rögzülés

Szent Egyed kultusza²¹ ezzel szemben eltérő térbeli mintázatot mutat, amely nem a gazdasági centrumokhoz, hanem a völgy peremzónáihoz és markáns tájformáihoz kapcsolódik. Kistálya és Szarvaskő esetében a középkori Szent Egyed-templomok létezése patrocíniumi és helytörténeti adatokkal megragadható; ugyanakkor – a jelenlegi ismereteink szerint – ezeknél a templomhelyeknél nem rendelkezünk olyan ásatási eredményekkel, amelyek a nagytályaihoz hasonló módon tennék részletezhetővé az építési periódusokat, illetve a használat rétegzettségét. Itt ezért a „megerősítő réteg” elsősorban a topográfiai és névi rögzülés: a peremhelyzet és a tájhoz kötött emlékezeti stabilitás.

E logikába illeszkedik a Nagy-Eged hegy középkori elnevezése (*Mons Egied*) is, amely a Szent Egyed-tisztelet tájnévi emlékezetét őrizte meg. A Szent Egyed-patrocínium további megjelenési pontjai Kistálya és Szarvaskő középkori templomai. Ezek a települések az Egri völgy peremén helyezkednek el, és régészeti szempontból is olyan egyházi helyeket képviselnek,

¹⁸ Kovács Béla: Nagytálya középkori templomának feltárása 1972. Eger.: 119-158. o.

¹⁹ Szuromi Rita: Nagytálya - a vallások és svábok öröksége 2012. Eger.: 15–25. o.

²⁰ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium 1998. Budapest.: II. kötet, 29. o.

²¹ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium 1998. Budapest.: III. kötet, 277. o.

amelyek a térség hosszú távú intézményi jelenlétére utalnak. A templomhelyek elhelyezkedése azt sugallja, hogy Szent Egyed kultusza nem elszigetelt vallási jelenség, hanem a völgy határainak és térhasználatának szimbolikus jelölője volt. A Kistálya–Szarvaskő–Nagy-Eged hegy háromszög térbeli logikája (peremzóna, határjelleg, tájhoz kötött név) jól kiegészíti a Szent Miklós-kultusz „intézményi maghoz” kapcsolódó mintázatát, és együtt kettős szerkezetet ad a völgy szimbolikus topográfiájának. Szarvaskő esetében a helynév valószínű kapcsolata a Szent Egyed-legendakör szarvas-motívumával tovább erősítheti azt a feltevést, hogy a kultusz helyi beágyazódása nem elsősorban intézményi centrumokhoz, hanem a táj peremzónáihoz és a hozzájuk kapcsolódó emlékezeti rögzüléshez kötődött.²²

Összegzés

Az Egri völgy *latinus* jelenlétének vizsgálata azt mutatja, hogy a középkori forrásokban megjelenő *latinus* megjelölés egy sajátos intézményi és gazdasági működésmód lenyomata. A fennmaradt oklevelek nem közösségeket írnak le, hanem jogi és gazdasági kapcsolatokat rögzítenek, s e kapcsolatokban olyan személyek válnak láthatóvá, akik az írásbeliséghez, a jogi eljárásokhoz és a püspökségi birtokigazgatás működtetéséhez szükséges kompetenciákkal rendelkeztek. A *latinus* jelenlét ezért nem településtörténeti, hanem funkcionális jelenséggént ragadható meg.

A gazdasági infrastruktúra – mindenekelőtt a vízhasználathoz kötődő malomgazdaság – kulcsszerepet játszott e folyamatban. A malmok jogi forgalma, a hozzájuk kapcsolódó öröklési és tulajdonviszonyok, valamint a *comes vallis Agriensis* tisztségének változó szerepe egyaránt arra utalnak, hogy az Egri völgy intézményi működése hosszabb időn át vonzott olyan személyeket, akik nyugati kapcsolatokkal rendelkeztek, és akik a püspökségi gazdaság és igazgatás közvetítő rétegét alkották. A személynevek nem egyetlen család vagy közösség folytonosságát jelzik, hanem egy tartós, de dinamikusan változó kapcsolati orientációt.

Ezt a képet erősítik meg a térbeli és szimbolikus adatok is. Nagytálya intézményi csomópontként, a szentkultuszok – különösen Szent Miklós és Szent Egyed tisztelete – pedig a gazdasági központokhoz, illetve a táj peremzónáihoz kötődő emlékezeti keretként értelmezhető. A régészeti megfigyelések, a helynevek és a patrocíniumok együttesen azt mutatják, hogy az

²² Tóth István, Szarvaskő. Egy csepp Magyarország, egy tenyérnyi haza – szülőfalum természetrajza, története és néprajza 2005. Eger

intézményi tagoltság nemcsak az oklevelek világában, hanem a tér fizikai és szimbolikus szerkezetében is rögzült.

A személynevek névföldrajzi vizsgálata láthatóvá teszi azt az orientációt, amely az Egri völgy *latinus* anyagát jellemzi. A *Lomboth* (Lambert), *Thyrion* (Thierry) és *Mengeth* típusú nevek nem elszigetelt jelenségek, hanem elsősorban a nyugat-lotaringiai kapcsolati térbe illeszkednek. A nevek változnak, a források időben rétegzettek, de az orientáció fennmarad. Mindez arra utal, hogy az Egri völgy *latinus* jelenléte nem egy egyszeri betelepülési aktushoz, hanem egy hosszabb időn át működő intézményi hálózathoz kapcsolódott, amely a püspökségi gazdaság, az igazgatás és az írásbeliség keretein belül formálta a térség középkori arculatát.

Felhasznált szakirodalom

Auner Mihály: *Latinus*. In: Századok 50. évf. 1. sz.: 28-41. 1916. Budapest

Bálint Sándor: *Ünnepi Kalendárium*. II. kötet 1998. Budapest

Bálint Sándor: *Ünnepi Kalendárium*. III kötet 1998. Budapest

Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000-1301)* 2004. Budapest

Györffy György: A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése In: Székesfehérvár évszázadai - István Király Múzeum közleményei, II. kötet, középkor A.14: 3-42. o. 1972
Székesfehérvár

Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza H-K* 1987. Budapest

Havassy Péter: Heves Megye középkori tisztségviselői. In: *Studia Agriensia* 6. 1986. Eger

Holder-Egger, Oswald, szerk.: *Fundatio Ecclesiae S. Albani Namucensis*. In: MGH SS, 15/2. kötet, 963-964. o. 1888. Hannover

Kondorné Látkóczy Erzsébet, szerk.: *Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban*. In: *A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai* 4. kötet. 1997. Eger

Kovachich Márton György: *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usitati.* 1799. Pest

Kovács Béla: Adatok az Egri-völgy középkori településtörténetéhez. In: *Dolgozatok Heves megye múltjából* 1970. Eger

Kovács Béla: Idegen etnikumú települések a középkori Heves megyében. In: *Hevesi Szemle* I. kötet, 2. sz. 50-51. o. 1973. Eger

Kovács Béla: Nagytálya középkori templomának. In: *Annales Musei Agriensis* 10. kötet, 119-58. o. 1972. Eger

Kovács Melinda P: Malmok az Egri völgyben a 16. századvégéig. In: *A Heves Megyei Levéltár közleményei* 14. kötet, 39-51. o. 1996. Eger

Lomboth/Lambot. <https://www.geneanet.org/nom-de-famille/LAMBOT>: Letöltés 2026.01.25

Marchandise, Alain. *L'obituaire de La Cathédrale Saint-Lambert de Liège (XIe-XVe Siècles).* [A Szent Lambert Liège-i székesegyházának hallottaskönyve (11.-15 századok)]. 1991. Brüsszel

Mengeth. <https://www.geneanet.org/nom-de-famille/MENGET>: Letöltés 2026.01.25

Stavelot, Jean de: *Chronique de Jean de Stavelot.* 1861. Brüsszel

Szabó János B., Laszlovszky József, Nagy Balázs, és Uhrin Dorottya: The Mongol Invasion of Hungary (1241-42) and Its Eurasian Context. Interdisciplinary Research Project [A magyarországi tatárjárás (1241-2) eurázsiai kontextusában. Interdiszciplináris kutatás] In: *Annual of Medieval Studies at CEU*, 26. kötet 2020. Budapest

Székely György: A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon. In: *István Király Múzeum közleményei*, 2. kötet: középkor, A.14: 45-72. 1972. Székesfehérvár

Székely György: Wallons et italiens en Europe centrale aux XI'-XVI" siecles. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica.* 6. kötet, 3-71. o. 1964. Budapest

Szuromi Rita: Nagytálya - a vallonok és svábok öröksége. 2012. Eger

Thyrion. <https://www.geneanet.org/nom-de-famille/THYRION>: Letöltés 2026.01.25

Tóth István: Szarvaskő. Egy csepp Magyarország, egy tenyérnyi haza – szülőfalum természetrajza, története és néprajza. 2005. Eger

Tóth Valéria: Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban. Szerk.: István Hoffmann István, Tóth Valéria. A Magyar Névarchívum kiadványai 38. kötet. 2016. Debrecen

Vadas András: Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül. In: Történelmi Szemle 57. kötet, 4. sz. 619–48. o. 2015. Budapest

“XV_5_Regeszták.” Heves Megyei Levéltár, 2015. Eger